

Асылбекова А.Т.
Кыргыз-Түрк Манас университети

**“МАНАС” ЭПОСУ ЖАНА АНЫН КОТОРМОСУНДАГЫ
ПРАГМАТИКАЛЫК РЕЛЕВАНТТУУЛУК (У.МЕЙДИН
КОТОРМОСУНУН НЕГИЗИНДЕ)**

“Чындыгында, бул иш мага жарым кылымдык өмүрүмдө сунушталган эбегейсиз зор иштердин бири жана ыр котормочусу катары кыргыз баатыры Манас менен болгон салгылашууларга чөмүлүү мен үчүн улуу сыймык деп эсептейм. Башкаларды коргоо максатында биз күнү-түнү чогуу салгылаштык, ошентип, аягында достугубуз да бекемдеди”.

(Уолтер Мей)

Котормо бул эки маданияттын жуурулуша келип, бир ойду окурманга сунуштоосу болуп саналат, башка өнөр чыгармаларындай эле ал да адам дүйнөсүнүн ички сырларын ачууга, руханий байлыктын пайдубалы эмнеден турарын көрсөтүүгө далалат кылат. Адабий чыгарманы кандайдыр бир тилден экинчи тилге которууда улуттук колориттин сакталган же сакталбай калган маселени өз ичине камтыган коомдук, тарыхый багытка негизделген коммуникациялык каражаттардын жардамы менен ишке ашырылуучу процесс десек да жаңылышпайбыз.

Көркөм чыгармаларды которуу тил илиминде негизги орунду ээлеп келе жатканы шексиз. Себеби ар түрдүү, тили да, жери да бөлөк болгон элдердин дүйнөгө болгон көз карашын бири-бирине тааныштыруу жана аларды жакындатууда котормонун мааниси өтө жогору. Поэзияны, эпикалык жанрдагы

чыгармаларды которууда иш дагы татаалдайт десек жаңылышпайбыз, анткени негизги басым чыгармадагы көркөм образды тилдин спецификалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, башка тилдин каражаттары аркылуу анын өзгөчөлүгүн, берилген идеянын түпкүлүгүн, мазмундук бирдигин жана стилин сактоо, ыр саптарынын түзүлүшүн (тилдердин архитекtonикасын) аныктоо менен, котормо тилде кайрадан түзүп чыгуу менен бирге экстралингвистикалык факторлорду эске алуу аркылуу төпмө-төп которууга умтулууда турат.

Тектеш эмес тилдер арасы байланышта абал дагы бир аз татаалданат, себеби дегенде, эки башка тилде бардык семалары дал келген сөздөр болушу мүмкүн эмес. Ошондуктан эгер котормочу которуу процессинде которулуп жаткан сөздүн мааниси камтыган бардык же кээ бир семаларды жана бири-бирине жакын образдарды тикеме-тике

чагылдырууга аракет кылса, анда анын маселеси оордойт. Мындай дегенибиздин себеби, акыркы учурларда Кыргызстандагы жүргүзүлүп жаткан которууга арналган бир кыйла анализдердин негизинде күбө болуп жатабыз. Бул багытта ф.и.д, проф. З.К.Караеванын [2] жүргүзгөн «Манас» эпосун англис тилине которуудагы лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлорунун тийгизген таасири боюнча иликтөө эмгектеринен, ошондой эле ф.и.к. К.Калиеванын [3] кыргыз аялдар поэзиясын англис тилине которуу проблемаларын изилдөөгө арналган эмгектеринде аталган факторлордун ролу зор экендигин жана бул маселе дал ошол тектеш эмес тилдерди салыштырууда мааниси абдан чоң экендигин көрөбүз.

Кыргыздын монументалдуу “Манас” эпосу англис тилине акын-котормочу У.Мей тарабынан которулган. Котормо орус тили аркылуу жүргүзүлгөн. Котормочу поэтикалык дараметинин жетишинче адабий деңгээлде котормонун адекваттуулугун сактоо үчүн аракет кылган. Эпостун англисче котормосуна биринчи жолу проф. З.Караева иликтөө жүргүзүп, анда тектеш эмес тилдердин (англис жана кыргыз) семиологиялык, структуралык аспекти-лерин эске алуу менен, котормо категориялардын системасына таянуу менен лингвопоэтикалык илик жүргүзүп, эпостогу семиотикалык бирдиктерди которуу ыкмаларын талдап, бизге лингвопоэтикалык котормо категория-ларын (ЛПКК)

иштеп чыккан (2006):

Биз макалабызда бул лингво-поэтикалык котормо категориясына таянуу менен, эпостун котормосундагы прагматикалык релеванттуулуктун (дал келүүчүлүктүн) кээ бир мисалдарына токтолууну туура көрдүк.

Котормонун прагматикалык аспектинин кайрылгандар аз болгону менен, прагматиканын өзүнүн табиятын, функциясын изилдеген окумуштуулар өтө арбын. Прагматика илиминин өнүгүшүнө чет өлкөлүк лингвисттер Ч.Моррис [4], Ч.Пирс [8], Ч.Филлмор [1] сыяктуу окумуштуулар жана мурунку СССР доорунан Немец Т.П [6], аттуу илимпоз чоң салымын кошушкан, ал эми кыргыз окумуштууларынын ичинен проф. С.Ж.Мусаевдин [5] салымын өзүнчө бөлүп көрсөтө кетишибиз керек.

Прагматикага азын-оолак токтоло кетсек. Прагматика белгилердин өз ара мамилеси жана анын кабылдоочуларга кандай кабылданганын, көркөм тексттеги белгилерди окурман кандай түрдө түшүнгөндүгүн изилдейт [4, 1938]. Прагматиканын негизги объектисин улуттун маданияты, үрп-адат, салты, тили, тарыхы, кулк-мүнөзү жана социалдык өзгөчөлүктөрү түзүү менен, алар кантип колдонулат, жашоодогу ордун тастыктайт. Котормочу эки тилдеги прагматикалык байланыштарды жакшы билүү менен тилдик байланыштын функциясын ачык жеткиликтүү берүү котормо маселесинин негизги өзөгүн түзөт.

Котормонун прагматикасы жаатында А.Нойберттин [7] текст боюнча теориялык окуулары бир топ мааниге ээ. Ал прагматика илими сырткы дүйнөнү ар бир маданияттын ар түрдүү кабыл алуусун кароочу илим экендигин эске алып, тексттерди жана анын ичиндеги сөздөрдү төмөнкүдөй бөлүштүргөн: 1) которулуп жаткан текст же сөз адресантка ориентир алышы керек, башкача айтканда, түп нусканы мүмкүн болушунча бузбоого аракет жасоо керек; 2) эгер түп нусканы

өзгөртүүгө туура келсе, анда ошол котормо багытталып жаткан адресаттын улуттук маданиятынын өзгөчөлүгү эске алынышы сөзсүз зарыл жана түп нускадагы маалымат, ой ага толук бойдон жеткирилүүгө тийиш; Мындай кырдаалда түп нускадагы сөз жана текст башка образдар менен алмаштырылат; 3) прагматикалык каражаттарды которууда жогоруда көрсөтүлгөн эки ыкманын ортосундагы байланышты өзгөчө кароо болуп эсептелинет. Мындай шарт эки маданиятты бири-бирине жакындаш-тыруу, экөөнүн өзгөчөлүктөрү тең бирдей деңгээлде ээ боло алуу багытын көздөйт. Бул багыт көбүнчө адекваттуулукту сактоого көмөк көрсөтүп, кабыл алуучунун түшүнүгүн кеңейтүү”. ж.б.у.с. Кыргыздарда батыш маданиятынан айырмаланган салттуу символдор жана белгилер колдонулган. Мисалы, бүркүт, шумкар, туйгун жана башка жырткыч канаттуулардын символу үй-бүлөдө уулдун төрөлүшүнүн символу катары карап келишкен. Ал эми жогорудагы канаттуулардын образдары батыш маданиятына элдин “эркиндиги” катары кабыл алынган.

Бөлүм I, 440-460 бет

Бакдөөлөттүн түшү

“Байкасам”, байым, түш көрдүм

Башкача сонун иш көрдүм.

Боз ала туйгун, боосу жез,

Боору кара, мойну кез,

Байбичендин үйүндө

Балдагы алтын туурда

Баса конбой талпынат,

Туурдагы **туйгуну**

Турна моюн, жез канат,

Тумшугу болот, боо манат,

Үйдөн туруп талпынса

Үйүмдөгү эки куш

Кайра качып жалтанат.

Англисче:

Bey Jakip I have seen a dream

Wonderful things in sleep I have seen

One **grey hawk** with a brazen hood

Black was his breast, fat necked he stood

In the yurta of Chiyirdi

Him on a golden perch did I see

He was not quiet, he flapped his wings

When the hawk was just perching there

Crane like neck and wings like brass

Beak like steel, and hood atlas

When **two hawks** from my yurta came

Tried to enter they both fell lame

Scared they fluttered, and they left the scene

Орус маданиятында «сокол», «ястреб» сөздөрүнүн коннотациялык мааниси оң образды чагылдырган-дыктан, «Туйгундун» образы да орус тилинде «ястреб» сөзү менен алмаштырылган, башкача айтканда, конкреттештирүү ыкмасы

колдонулган. Ал эми эпос кыргыз тилинен эмес, орус тили аркылуу которулгандыктан, англис тилине жогорудагы образ сөзмө-сөз которулуп калган. Ошондуктан жогорудагы котормо тексттин «hawks» сөзү менен берилиши англис тилдүү маданият үчүн түпнускадагы образды чагылдыра албайт, башкача айтканда, эпостун адекваттуу кабыл алынышына кедергесин тийгизет.

Негизинен, «Манастын» котормосу көптөгөн которуу ыкмалары жана трансформациялар менен ишке ашкан: сүрөттөө, кошумчалоо, гипонимиялык трансформация, конкреттештирүү, алмаштыруу, транслитерация, транс-крипция жана башка ыкмаларды кезиктиребиз. Мисалы, төмөндөгү үзүндүгө көз чаптыралы:

Билшм I, 45-бет

№ 1520

Кула бээм азыр тубар деп

Эркек болсо кулунун

Энчилейин балага

Эгем таалам кудурет

Жеткирер бекен санаама

№ 1520 стр 50 часть 1

she'll have a foal that deeply gray mare!

If it is a stallion foal that one

I'll **preserve** it for my son

Will the all mighty I enquire

Now fulfill my heart's desire?

«Энчилөө» сөзү кыргыз маданиятына гана таандык өзгөчө социалдык-маданий колоритке ээ. Котормочунун бул жөнүндө кабары болбогондуктан, бул сөздүн жөн гана түз маанисин берген да, окуучуга толук маалыматты берүү үчүн маданий фонду жарата алган эмес. Бул учурда калтырып коюу ыкмасын пайдаланган.

Жыйынтыктап айтсак, көркөм котормону адекваттуу денгээлге жеткирүү үчүн котормочунун ошол чыгарма которулуп жаткан чет тилин жакшы билүүсү, атүгүл, эң мыкты өздөштүрүүсү жетишсиздик кылат, муну менен катар ал элдин жашоо ыңгайын, дүйнө таанып-билүү туюмун, маданиятын, улуттук өзгөчөлүгүн, тарыхын, социалдык абалын, психологиясын, каада-салтын, үрп-адатын да терең өздөштүрүүсү зарыл. Ошондой эле поэтикалык чыгармада берилген түрдүү образдарды котормодо ошол түп нускадагыдай деңгээлде жеткирүү бир топ кыйынчылыктарды туудурат, айрым учурларда буга жетүүгө таптакыр мүмкүн да болбой калат. Бул жагдай-шартты да котормо ишинде көңүлгө түйө жүрүү керек, автордун оюн дал түп нускадагыдай берем деп отуруп, чыгарманын жалпы идеялык мазмунуна залал келтирип албоого далалаттануу абзел. Адекваттуулукка жетишүү үчүн түрдүү көркөм сөз каражаттарынын жардамы аркылуу негизги идеяны жеткире билүү менен чектелип калбаш керек, мында чыгарманын өзгөчөлүгүн сактап, стилистикалык каражаттардын жоголуп кетүүсүнө жол бербөө, бул үчүн аларды которулуп жаткан тилдин өзгөчөлүгүнө ылайыктап кайрадан жаратуу да башкы орунда турат.

Адабияттар:

1. Филлмор Ч. «Remarks on contrastive pragmatics», 1984.

2. Караева З.К. Перевод и семиотика: Многоязычное бытие эпоса «Манас» и теоретико-методологические проблемы переводоведения. -Бишкек, 2006.
3. Калиева К.А. Кыргыз поэзиясын англис тилине которуудагы лингвопоэтикалык маселелер. -Бишкек, 2010.
4. Морис Ч. Основания теории знаков. //Семиотика. /П/р Ю.С. Степанова. -Т.1. –Б.: БГК им И.А. Бодуэна де Куртенэ, 1998.
5. Мусаев С.Ж. Текст: Прагматика. Структура. -Бишкек, 2000.
6. Немец Г.П. Прагматика метаязыка. -Киев, 1993.
7. Нойберт А. Прагматические аспекты перевода. //Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. Сб. статей. -М.: Международные отношения, 1978.
8. Пирс Ч. Начала прагматизма. –СПб., 2000.
9. Epic «Manas» in two vol. -Moscow-Bishkek, 1995. translated by Walter May.